

# Eressza, álmom távola, avagy a magyar–délszláv komparatisztika újragondolása

Ladányi István két tanulmánykötetéről

Ladányi István alig nyolcvan-egynéhány oldalas könyvecskéje (*Hősök, terek. Identitáskérdések és térproblémák közép-európai regényekben*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2012) akár egy sikeres sűrítési eljárás példaképe is lehetne: a szerző olyan témákba, neuralgikus elméleti pontokba, értelmezési stratégiákba nyújt betekintést, amelyek őt jó néhány éve, de talán már jó néhány évtizede is intenzíven foglalkoztatják. És bár egyetemi kiadványról van szó, vagyis a Veszprémi Egyetem, az Universitas Pannonica – amelynek épp Ladányi István az egyik kiemelkedő tanára – sorozatába tartozó elméleti munkák egyikéről beszélünk, már a találó címadás is jelzi, hogy Ladányi oktatói és elméletírói munkásságába még mindig próbál becsümpészni (és a jelek szerint egyáltalán nem sikertelenül) olyan elemeket, amelyek nem feledtetik velünk a szerző talán kissé jogtalanul háttérbe szorult szépirodalmi munkásságát, vénáját. Itt most természetesen a főcímre utalok, amely úgy hangzik, hogy *Hősök, terek*. Mert, figyeljük csak meg, ha a szerző az ún. száraz akadémiai diskurzusnak akart volna megfelelni, illetve, ha, mondjuk, klasszikus értelemben vett tankönyvet, egyetemi jegyzetet kívánt volna összeállítani, akkor nyilván valami „neutrálisabb”, ám annál inkább „sterilebb” címet választ(hat)ott volna. Ilyesmit például, hogy „Térpoétikai és szubjektumelméleti problémák az újabb kori közép-európai irodalmi tradícióban” vagy valami ehhez hasonló.

A *Hősök, terek* cím viszont a maga látszólagos nemes egyszerűségében is annyi irodalmi és kulturális allúziót generálhat az olvasóban, hogy itt elég lesz akár csak kettőt is megemlíteni: lehetne arra gondolni, hogy pl. ezzel a címadással ki szeretné hangsúlyozni azt, hogy dialogikus viszonyban kíván állni a kortárs magyar irodalommal, illetve arra szeretné felhív-

ni a figyelmet, hogy a nagy, megkövült történelmi figurák, vagyis a nagy történetek halála utáni posztmodern úrt szeretné valami módon kitölteni (ebben a kontextusban eszünkbe juthat egy hasonlóan ironikus, ám szép-irodalmi jellegű cím, Parti Nagy Lajos *Hősöm tere* című műve). A második, irodalmon kívüli allúzió (bár ez, megengedem, talán csak az én rossz fantáziám szüleménye) még az is lehetne, hogy Budapesten épp a Hősök terén található az egykori jugoszláv, ma szerb nagykövetség, ami még jobban kihangsúlyozza a könyv komparatív, délszláv–magyar vonulatát.

Ám amennyire örültem a találó főcímnak, első olvasásra annyira problematikusnak találtam az alcímet – *Identitáskérdések és térproblémák közép-európai regényekben* – jobban mondva annak egy elemét. A közép-európai behatárolást ugyanis kissé túl tágnak, túlságosan tágnak, megfoghatatlannak éreztem, hiszen konkrétan magyar és délszláv (horvát és szerb) művekben fölmerülő problémákkal foglalkozik a szerző, a közép-európai jelző pedig azt is föltételeznél, hogy a szerző elővesz még, mondjuk, néhány cseh, szlovák, lengyel, osztrák, esetleg román, szlovén és ukrán irodalmi alkotást, és az azokban felmerülő identitáskérdéseknek és térproblémáknak is teret ad. Annál inkább is problematikusnak tűnt ez a kissé földrajzilag túlambicionált alcím, mert a szerzőt azok között a nagy tudású, ám szerény, magas tudományos etikával rendelkező kutatók között tartom számon, akik, másokkal ellentétben, még véletlenül sem kontárkodnának bele egy másik szakterületben jártas (mondjuk egy bohemista) irodalmár munkásságába. Ebben – hangsúlyozom, első olvasatra – inkább egy pillanatnyi intellektuális divatnak való hódolást éreztem. Aztán másodszori olvasásra kezdett földerengeni, hogy mégsem erről van szó, és hogy talán igaza volt a szerzőnek a címválasztásnál, hiszen a kiválasztott íróknak azon műveit helyezi tudatosan előtérbe, amelyekben a közép-európai motívumok tárháza, illetve a specifikusan közép-európai életérzés dominál.

Az elmúlt évek során megbizonyosodtam róla, hogy egyáltalán nem hátrány, ha egy kutató személyisége magán viseli a pszichológiában az ún. obszesszív-kompulzív személyiségként ismert karakter néhány enyhébb jegyét. Ily módon ugyanis maximális alapossággal „bele tud mászni” egy adott problémába, türelmesen ki tudja kutatni annak szakirodalmát, szisztematizálni képes az arról szóló diskurzív gyakorlatokat, és hierarchikus viszonyba képes elhelyezni ezeket, hogy aztán megpróbálja a maga egyedi hangján megszólalni, minden divattól és tekintélyelvű „diskurzív ipartól” távol tartva magát. Nincs szándékomban ilyesféle „személyiségzavart” – magamból kiindulva – feltételezni Ladányiról, de tény az, hogy visszatérő, markánsan kijelölhető problémákat dolgoz fel könyvében, és hogy ezekből kiindulva próbálja párhuzamba állítani különböző szerzők

különböző műveit. Ugyanakkor még ezekkel a párhuzamokkal is rendkívül óvatosan bánt, hiszen tudatában van az erőltetett párhuzamok problematikusságának, mesterkéltségének. Annak is tudatában van, hogy a magyar irodalmi művek, a két kulturális közeg történeti-kontextuális különbségeit tekintve, nem említhetők teljesen „egy lapon” a délszláv közegben fogant alkotásokkal, még akkor sem, ha adottak a térbeli-kulturális kapcsolódási pontok (pl. Miroslav Krleža esetében). Ezért Ladányi másféle kapcsolatszer-hálózat kialakításán munkálkodik, olyanon, amely – talán ezt mondani sem kell – túlmutat a tematikai hasonlóságokon, és inkább a művek belső poétikai mozgatórugóira, strukturális elemeire figyel fokozottan oda.

Ilyen mozgatórugó például a szerzői identitás örök érvényű és mindig ugyanannyira problematikus kérdése, amelynek Ladányi különböző történelmi kontextusban és prózapoétikai megalkotottságban való megjelenítését próbálja elemezni Sinkó Ervin, Sütő András és Esterházy Péter egy-egy emblematikus művében. Különösen izgalmasak itt Ladányi azon fejtegetései, amelyek a trauma által meghatározott elbeszélői én megszólalását elemzik Esterházy *Javított kiadása* kapcsán. Ricoeurre hivatkozva Ladányi azt mondja, hogy „[a] trauma olyan mélyreható esemény, amely törést okoz a személyiség alakulásában, önképében, önértelmezésében. A traumáról szóló elbeszélés a személyiség válságát viszi színre, és épp azt célozva, Ricoeurrel szólva, hogy az elbeszélés egységében, az *ugyanazonosság* és az *ömagaság* dialektikájában létrehozza az elbeszélésben fölépülő szubjektum dinamikus azonosságát”. Épp ez a két dolog, a trauma és a dinamikus azonosságú szubjektum talán a legfontosabb témakörei az egész tanulmánykötetnek.

Ladányinak megvan ugyanis az a (szerintem újfent a szépirodalmi érzékből táplálkozó) képessége, hogy egy fontos témát, rögeszmét, szinte aranyfonálként végigvezessen az egész könyvön, még az olyan tanulmányokon is, amelyeknek látszólag kevés közük van az előbbiekhöz. Így van ez például épp a traumamotívummal. S bár a kötetbe foglalt többi tanulmány nem foglalkozik explicite a trauma poétikai feldolgoásaival, egyáltalán nem túlzás azt állítani, hogy ez a tanulmánykötet egyfajta irodalomelméleti-poétikai traumafeldolgozásoknak a tárházát és tudós elemzését tárja elénk. Mert amikor például Krleža *Filip Latinovitz hazatérése* című regényében elemzi a főhős problematikus identitásának mibenlétét, akkor az a tény, hogy a gyermek Filip voltaképpen az édesanyja trafikjában, tehát egy nyilvános, köztes, minden intimitást nélkülöző térben nőtt és nevelkedett gyakorlatilag fel, eleve egy traumatikus kiindulópontot jelent, egy olyan pontot, ahonnan valóban nehéz megkonstruálni egy ún. „szilárd”

identitást, biztos kapaszkodókkal. Vagy amikor Dubravka Ugrešić *A feltétel nélküli kapituláció* című könyvének a muzealizáció poétikai eljárására összpontosító elemzését adja, nem nehéz a háttérben észrevenni a hősnő (vagy talán egyenesen az elbeszélő vagy maga az író?) állandó görcsös harcát az emigrációs lét sokarcú csömörével, ami ugyancsak az egzisztenciális trauma egy tipikus formája.

Ám Ladányi nemcsak a címadás, hanem a finom tematikai átmenetek mestere is, hiszen a muzealizáción át, értelmezési útja és érdeklődési horizontja az ókor óta ismert enumeráció retorikai alakzata felé halad. Számos irodalmi példán bizonyítja ennek az alakzatnak az előfordulását és (kulcs)-fontosságát, rendkívül nagy elméleti tárházat mozgósítva, Quintilianustól kezdve Foucault-n keresztül egészen Umberto Eco-ig. Itt már bátrabban összehozza, összeolvassa magyar és délszláv (posztmodernnek tekinthető) szerzők (Esterházy Péter, Danilo Kiš, Dubravka Ugrešić, Irena Vrkljan) gazdag enumerációs tárházat, jó néhány friss és izgalmas elméleti végkövetkeztetésre jutva, amelyek közül most csak az utolsót idézném, amely egyben a kötet utolsó két mondata is: „A posztmodern elbeszélés nem egy korábban létező egész széteséséről szól, hanem arról, hogy ez az egész nem is létezett, hogy az egészről szóló képzet antropomorf konstrukció. Az enumeráció ezt teszi láthatóvá a posztmodern elbeszélésben, és ez magyarázza oly gyakori előfordulását.” Mégis, minden tömörsége és lényegre törő volta ellenére kissé befejezetlennek, nem eléggé kidolgozottak tekintem a kötetnek ezt az utolsó tematikai egységét (az enumerációról szólót), és igazán kár – talán a kötet(ecske) előre megszabott rövidege miatt – hogy a szerző nem dolgozta részletesebben föl a felmerült komplex problematikát, amely minimum még egy könyvnyi anyagot követelne meg.

\*

S míg a *Hősök, terek* tömör, precíz, szakszerűen ökonomikus nyelvezetével inkább az irodalmat szakmaszerűen űző embereknek szól, a valamivel terjedelmesebb *Eresszai észrevételek* (zEtna, Zenta, 2013) című, tanulmányokból, esszékből, kritikákból, elmélkedésekből, töprengő, önemésztő olvasói visszaemlékezésekből álló, lazább szerkezetű, látszólag eléggé heterogén kötet, rendkívül élvezetes olvasmányt nyújthat a szélesebb irodalomkedvelő közönség számára is.

Ha az előbbi Ladányi-kötet kapcsán a találékony címadást dicsérni lehetett, itt már egyenesen arról lehet beszélni, hogy a cím már-már a zsenialitás határát súrolja. És első pillantásra valóban olyannyira megtevesztő – főleg azok számára, akik, mint e sorok írója, nem ismerték Herceg János *Eresszalji észrevételek* címen futó rádiós jegyzeteit az Újvidéki Rádió

vasárnapi *Faluműsor*ában – hogy, amint kezembe vettem a kötetet, anélkül, hogy megnéztem volna a könyv hátulján levő jegyzetet, mélységesen szégyellve műveletlenségemet, pánikszerűen elkezdtem ókortudományi lexikonokban, illetve a Google-on keresgélni, hogy vajon hol volt és miről volt híres Eressza városa az ókori Görögországban... Mert Ladányi Istvánt a legkülönfélébb tárgyi tudás birtokosának gondoltam (és ma is annak gondolom, persze) csak épp egy ilyen megtévesztő, ám annál mesteribb trükkre, szójátékra épp tőle aztán egyáltalán nem számítottam.

Újfent minimum kettős jelentésről és ezeket a jelentéseket implikáló asszociációk halmazáról lehet beszélni a cím kapcsán: egyrészt az *ereszalj* perspektívája egy olyan rálátást biztosít az embernek a környékre (mondjuk, a falura), amely egy eléggé átfogó képet nyújt a történekekről, ugyanakkor azonban marginalizálja, majdhogynem láthatatlanná teszi magát a szemlélődőt. Ha pedig egy (mint a lexikonokból és a Google-ról kiderült) fiktív Eressza nevű várost képzelünk ide (nyilván poliszról, illetve a szó antik értelmében vett városról lehetne itt csak szó, semmiképp sem faluról, a bácskai ereszaljjal ellentétben), akkor ebben talán a szerzőnek az irodalmi mediterráneum felé forduló érdeklődését láthatjuk. Ha viszont az *észrevételeket* mint műfaji megjelölést helyezzük előtérbe, akkor eleve egy önmagát szántsándékkal marginalizáló, jegyzetelő, más könyvek margójára firkantó kommentátorként megjelenítő irodalmár képze az ötlök fel az olvasóban. Ez is lehet persze trükk, hiszen a világirodalom néhány legnagyobb darabja is épp más könyvek margóján jött létre. Az értelmező tudatosan vállalt marginális pozíciója ugyanakkor viszont minden interpretáció (mindenkori) esendőségét is hangsúlyozza. Talán még úgy is fel lehetne fogni ezt az Eresszát, mint egy olyan fiktív antik várost, ahová szerzőnk száműzetésbe – ma úgy mondanánk, kényszerű emigrációba – került, és ahonnan egy 21. századi Ovidiusként küldözgeti feljegyzéseit.

Nem véletlen tehát, hogy épp az *ereszalj* viszonylag kényelmes, ám marginalizált pozicionáltságából kiindulva könyve első nagyobb egységének – amelyben klasszikus és kortárs délszláv szerzők műveit elemezve taglalja kedvenc témáit, a tér, az elbeszélői perspektíva és a problematikus identitás kérdését – Ladányi *A szófa perspektívája* címet adta. A *szófa* ugyanis az Ivo Andrić által mitikussá vált *ćuprija* (jobb szó híján magyarul csak *híd*) egy fontos része, ahonnan rálátás nyílik az egész kisvárosra (a *kasabára*). Az sem véletlen, hogy egy újraaktualizált tizenkilencedik századi kiváló német gondolkodó, Georg Simmel térfelfogásából és látszólagos paradoxonokból épülő logikájából indul ki. A következő Ladányi által idézett Simmel-gondolat viszont, metaforikusan értelmezve, az egész könyv mozgatórugója, latens összekötő kapcsa, strukturáltságának ma-

gyarázata is lehetne: „Gyakorlatilag és logikailag értelmetlen lenne összekötni azt, amit nem választottunk el egymástól, sőt, ami valamilyen értelemben elválasztott is marad.” Ez a simmeli gondolat ugyan a hídra és az ajtóra vonatkozik, ám véleményem szerint legitimálja Ladányinak az előző könyvben már alkalmazott óvatos eljárását, azt ugyanis, hogy újra külön-külön tematikai egységekben taglalja a délszláv, illetve a magyar irodalmi műveket, vagyis, hogy most sincs szándékában erőltetett párhuzamokat gyártani, csak azért, hogy az immár kihalófélben lévő klasszikus komparatiztika hagyományos formai keretének, módszertani elvárásainak eleget tegyen. Nem, Ladányi jól tudja, hogy különböző kultúrák, poétikai megfontolások, történelmi kontextusok, szerzői érzékenységek szülte nyelvi képződményekről van szó, és ezért választja őket szét nyelvi alapon (a kötet első felében a szerbhorvát nyelven született művek, a könyv második részében a magyar nyelven fogant alkotások egy-egy problémájának az értő elemzését olvashatjuk).

A délszláv művekkel foglalkozó részben Ladányi négy író, Ivo Andrić, Danilo Kiš, Neven Ušumović és David Albahari műveiről értekezik, a már említett fő kérdésköröket (elbeszélői perspektíva, szerzői-elbeszélőiszereplői identitás, térpoétika) járva körül, mindig valami másra helyezve a hangsúlyt. Ha ebből a négy tanulmányból, mondjuk, eliminációs módszerrel ki kellene választanom két kedvencet, akkor a Danilo Kišsel, de még inkább a Neven Ušumovićyal foglalkozókra esne a választásom. Kiš kapcsán a már ismert tömörítés poétikája mellett az eddig még nem eléggé kiaknázott *hallgatás poétikájáról, a hiány retorikájáról* is szól, főleg a *Korai bánat* kapcsán, ahonnan, mint észreveszi, valahogy hiányzik az apa figurája.

Neven Ušumović *Makovo zrno (Mákszem)* című elbeszéléskötetéből kiinduló tanulmányában Ladányi viszont a köztes-lét több irodalmi aspektusát is mesterien kiaknázza. A kétnyelvű és többkultúrájú Ušumović novelláskötetéből (amelyet egy posztmodern Csáth-átiratnak is lehetne nevezni) visszaköszön a kilencvenes évek beteges, agresszív, handabandázó, giccses atmoszférája. A novellák helyszíne Szabadka. Érdekes itt egy hosszabb idézettel élni, amely Ušumovićnak a Csáthtal, illetve a hagyománnyal folytatott irodalmi dialógusát elemezve, véleményem szerint magába sűríti Ladányi újszerű, posztnacionalista és poszttradicionalista, ám ugyanakkor poszt-posztmodern komparatiztikai projektjének a vízióját is: „Neven Ušumović elbeszélései jól átgondolt intertextuális kapcsolódásaikkal összenyitják saját tereiket Csáth Géza száz évvel korábbi történeteinek tereivel, és létrehozzák a maguk köztes térségeit jelen és múlt, belső és külső világok között, de átlépik a nemzeti irodalmak, a nemzeti irodalmi nyelvek normáinak határait is, ahogy eltörlik a mimetikus elbeszélés-fel-

fogás és a posztmodern textuális játékok vagy az etikailag elkötelezett és az ön maga autonómiáját védő irodalomfelfogás közti vélt határokat is. A magyar, a horvát és a szerb irodalmi és kulturális hagyományokra támaszkodó elbeszélések így módon nemcsak azt teszik láthatóvá, hogy a nemzeti történetek erőszakot alkalmazva választják szét a szétválaszthatatlan múltat, hanem a sajátban ott lévő idegent is láthatóvá teszik: ez lehet a jelenben lévő ismeretlen múlt, a realitásokban aktívan jelen lévő álmok és vágyak vagy egyszerűen az önmagunkban leválaszthatatlanul ott lévő másik.”

Az előző könyv kapcsán már szó esett arról, hogy Ladányi nemcsak a címadásnak, hanem a finom tematikai átmeneteknek a mestere is. Ilyen finom összekötő kapcsként szolgál a két nagy tematikai egység, a délszláv és a magyar nyelvű művek elemzéseit tartalmazó tanulmányblokkok között a műfordítással foglalkozó tanulmány, amelyben a szerzői identitás problematikusságáról, összetett voltáról ír a műfordításban. Ladányi számos példával bizonyítja, hogy „[a] műfordítónak nem az általa olvasott szöveget kell fordítania, hanem azt kell közvetítenie, átvennie a befogadó kultúrába, amit az általa olvasott szöveg az eredetiben közvetít, átvisz az eredeti kultúrába”, illetve, hogy „[a] fordítás műbe írt szerzőjének is létre kell hoznia a maga nyelvének és kultúrájának a határterületeiig elmenő kihívásait, amiért voltaképpen érdemes irodalmat olvasni”. Sejttem, hogy e mögött a kijelentés mögött nemcsak a kutató-elemző (szövegbe írt) Ladányi áll, hanem a pedagógus, az egyetemi tanár Ladányi is, aki zágrábi vendégtanársága tartós emlékműveként horvát egyetemi hallgatóival együtt létrehozta és megjelentette Tolnai Ottó *Balkáni babérjának* kitűnő horvát fordítását.

A magyar szerzőktől Ladányi Tar Sándor, Krasznahorkai László, Garaczi László, Bozsik Péter, Tolnai Ottó, Végel László, illetve Domonkos István műveit helyezi górcső alá. Ha ismét eliminációs módszerrel kellene élnem, akkor azt mondanám, hogy a Tar Sándorról, Krasznahorkai Lászlóról, illetve Bozsik Péterről szóló írásokat tartom a legsikerültebbeknek, az *Eresszai észrevételek* szelleméhez, holdudvarához legközelebb állóknak. Annál is inkább, mert épp ennek a három írásnak van sokkal inkább esszészerű, naplójegyzetszerű, memoárszerű, illetve (napi)kritika-szerű (mint Bozsik *Gourmandiai partraszállás* című verseskötete kapcsán) jellege, mint a többinek, amelyek komoly tanulmányokként láttak napvilágot. A Tar Sándorról szóló írás kiváló, ihletett és értő előszó Tar Sándor válogatott novelláinak bolgár kiadásához, a Krasznahorkai *Sátántangó* című ma már kultikus (és szinte már agyonértelmezett) regényéről szóló írás pedig mesterien, a mindennapi életből kiragadott múltbéli képekkel próbálja megmagyarázni a regény fő motívumait, a reményt és a várako-

zást, életszerűen felidézve a nyomasztó várakozás és reménykedés nyolcvanas évekbeli hangulatát Jugoszláviában és Magyarországon, a dalmát szigeteken töltött katonaevek és a szovjet katonákkal telezsúfolt Keleti pályaudvar emlékét. Itt az irodalmi komparatiztika kivetkőzik magából, és kulturális komparatiztikába csap át, ami, valljuk be, nem is árt neki.

Még egyszer bebizonyosodott ugyanis, hogy, bármily alapos és jó is egy olyan tanulmány, amelyet egy már eleve elméletileg agyonfacstart, körüljárt témáról írnak, mindig sokkal izgalmasabb, elementárisabb élményt keltő dolog egy tehetséges szerző által jól megírt, egészen megdöbbentő szemszögű esszéet olvasni olyan alkotásokról, amelyekről azt gondoltuk, hogy már nehezen lehetne valami igazán újat mondani. Még egy fontos motívum köti össze Ladányi e három írását: annak kihangsúlyozása, hogy Tarnál is, Krasznahorkainál is, Bozsiknál is, a kiszolgáltatottak, a meghurcoltatottak, a margóra szorultak megszólaltatása micso-da, szinte megoldhatatlan kihívást jelent még a retorikai elhallgatások legnagyobb mesterei számára is. Ladányi kötete is mintha együtt élne elemzése tárgyával, és néha valóban úgy tűnik, hogy a sűrítés mögött az irodalmat értelmező tudós sokatmondó hallgatása áll. Abban viszont reménykedhetünk, hogy talán egy újabb kötetből egyszer majd mégiscsak kiderül, hogy mi az (még), amiről Ladányi ebben a kötetében oly látványosan hallgatott.

